

თანამედროვე რელიგიური პრაქტიკა ქვემო სვანეთში

ცნობილია, რომ ქვემო სვანეთი, ზემო სვანეთთან შედარებით, ნაკლებადაა შესწავლილი ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით. სწორედ ამიტომ 2006 წლიდან მოყოლებული, გარკვეული პერიოდულობით, ვიკვლევ ამ მხარეს. ჩავატარე რამდენიმე ექსპედიცია და მცირე ეთნოგრაფიული დაკვირვებები ამა თუ იმ თემში.

ქვემო სვანეთის ისტორიისა და კულტურის შესახებ უძვირფასესი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალა დაცულია იოჰან გიულდენშტედტის, მღვდელ პოლიევქტოს კარბელაშვილის, დეკანოზ იოანე მარგიანის, ექვთიმე თაყაიშვილისა და სხვა მკვლევარ-მოგზაურთა წერილებსა და მოგზაურობის აღწერილობებში. სამეცნიერო ლიტერატურის მხრივ კი განსაკუთრებით ფასეულია ვერა ბარდაველიძის, სალარეფ გასვიანის, ჯუნის ონიანის, ჯულიეტა რუხაძის, ნინო მინდაძის, ნინო აბაკელიას, ქეთევან ალავერდაშვილის, ნინო ლამბაშიძისა და სხვათა ნაშრომები.

ექსპედიციის დაგეგმვამდე სიღრმისეულად გავეცანი არსებულ წყაროებსა და ლიტერატურას. გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი წყაროებისა, ძირითად წყაროდ გამოვიყენე სვანურ პროზაულ ტექსტებსა და სვანური ენის ქრესტომათიაში დაცული აღწერილობები, რომლებიც ჩანერილია, XX საუკუნის 20-იან, 30-იან, 50-იან და 60-იან წლებში. მასალა შეკრებილია ლინგვისტთა მიერ ქვემო სვანური კილოების შესწავლისა და დაფიქსირების მიზნით, მაგრამ ეს მასალა ეთნოლოგთათვისაც უძვირფასესი წყაროა, რადგან ზოგიერთი ტექსტში აღწერილია ტრადიციული ყოფის ესა თუ ის სეგმენტი, მათ შორის, ხალხური დღეობებიც და რიტუალებიც. მასალა გადმოვიტანე სტანდარტულ ქართულ ენაზე და მივიჩნიე ამოსავალ წერტილად შემდგომი კვლევისათვის. ამ მასალის საფუძველზე შედგა ხალხურ დღეობათა და რიტუალთა კალენდრის სამუშაო ცხრილი, რომელსაც დაემატა სხვადასხვა საისტორიო წყაროსა თუ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღწერილი

ინფორმაცია. ასე მომზადებულმა დავინყე კვლევა ქვემო სვანეთში.

2006-2017 წლების საველე-ეთნოგრაფიული კვლევის დროს შევადგინე ქვემო სვანეთში მოქმედ ხალხურ დღეობათა კალენდარი. ეს მასალა შეჯერდა უკვე არსებულ წყაროებსა და სამეცნიერო ლიტერატურას და გამოვლინდა, რომ წყაროებში დასახელებულ დღეობათა და რიტუალთა დიდი ნაწილი ჩვენი დროისათვის უკვე გამქრალია, ან გაქრობის პირასაა, ხოლო დღეობათა მეორე ნაწილი ჯერ კიდევ არსებობს, მაგრამ ტრანსფორმირებულია და გაღარიბებულია. ამავე დროს, აღმოჩნდა, რომ ქვემო სვანეთის ხალხურ დღეობათა კალენდარს ბოლო ათწლეულების განმავლობაში შემატებია რამდენიმე ახალი დღესასწაულიც.

საბჭოთა პერიოდის დასრულების შემდეგ ქვემო სვანეთშიც (ლენტეხის მუნიციპალიტეტში), ისევე როგორც მთელ საქართველოში, კანონიკური ღვთისმსახურება აღდგა და აღორძინდა. ქვემო სვანეთი ეპარქიულად ცაგერისა და ლენტეხის ეპარქიას ეკუთვნის. ეპარქიას **2002** წლიდან ხელმძღვანელობს მიტროპოლიტი სტეფანე (კალაიჯიშვილი). მიტროპოლიტ სტეფანეს ღვაწლით უკვე აღიზარდნენ ადგილობრივი წარმოშობის სასულიერო პირებიც და ისინი მოღვაწეობენ ლენტეხის მუნიციპალიტეტის ამა თუ იმ სოფელში. ამგვარი ვითარება წესით უნდა ქმნიდეს ერთგვარი დაპირისპირების კერას კანონიკურსა და ხალხურს შორის, მაგრამ ეს პრობლემა ქვემო სვანეთში შედარებით ნაკლებ მტკივნეულად დგას, რადგან მიტროპოლიტი სტეფანე განათლებით ისტორიკოსია, ეთნოგრაფია და კარგად ხედავს, რომ ხალხურ რელიგიურ დღეობათა კალენდარი ძირითადად საეკლესიო კალენდრიდან მომდინარეა და მის ხალხურ ვარიაციას წარმოადგენს. სასურველია, რომ ეს ცოდნა გავრცელდეს სხვა სასულიერო პირთა შორისაც და მედიაშიც, რადგან სვანეთის მოსახლეობა მტკივნეულად აღიქვამს მის დღეობათა შეფასებას „გადმონაშთად“ და „წარმართობის“ გამოვლინებად. ამ ეტაპზე ქვემო სვანეთში კვლავაც სრულდება ჯერ კიდევ შემონახული, ცოცხალი ხალხური დღეობები და ამავდროულად აღევლინება კანონიკური წირვა-ლოცვაც.

ბუნებრივია, რომ ჩემი კვლევის მიზანი ხალხური დღეობების აღნუსხვასთან ერთად მათი არსის ამოცნობა და საზრისის გამოკვლევაც იყო. ცნობილია, რომ საქართველოს მთიანეთში არსებული ბევრი ხალხური დღეობის ან რელიგიური წეს-ჩვეულების არსის გამორკვევა შეუძლებელია სიღრმისეული და დეტალური კვლევის გარეშე, რადგან ხშირად მეტად შორს არის ნასული პაგანიზების მაჩვენებელი და რიტუალის მონანიღეთა ცოდნაც საკმაოდ დაცვილებულია რიტუალის პირველსახეს. ასეთი ვითარებაა ქვემო სვანეთშიც.

წარმოდგენილი სტატია ეთნოგრაფიული აღწერილობაა ქვემო სვანეთის ამჟამინდელი ხალხური რელიგიური პრაქტიკისა. აღწერილია თანამედროვე ვითარება, მოქმედი რელიგიური ხალხური დღეობები და რიტუალები. ყურადღება გამახვილებულია ნოვაციური ელემენტებზეც, როგორცაა კანონიკური სწავლების გავლენა მოსახლეობაზე, მიგრაციული პროცესით განპირობებული პრობლემები და ა. შ.

ქვემო სვანეთის თანამედროვე ყოფა ავლენს ერთ მეტად საყურადღებო ფაქტს: თითქმის ყოველ სოფელში თვალსაჩინოა მივიწყებული დღეობების აღდგენის მცდელობები. ზოგიერთი დღეობა ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში იქნა მივიწყებული, ზოგიც უფრო გვიან. ამ ბოლო ათწლეულის განმავლობაში კი ადგილობრივმა მოსახლეობამ აღადგინა მივიწყებულ დღეობათა ერთი ნაწილი. ასეთია, მაგალითად, ახალგაზრდების მშვიდობიანობისადმი მიძღვნილი სასოფლო ან საგვარეულო დღეობები, თავისი საკრალური ადგილებითა და შესანიშნავებითურთ. გამოვლენილია ამ რიტუალების წარმომავლობა და მათი განმაპირობებელი ფაქტორები.

კვლევა გრძელდება და შემდგომ სტატიებში წარმოჩინდება აღნუსხულ დღეობათა თუ რიტუალთა ადგილი ქართულ ხალხურ დღეობათა კალენდარში.

ქვემო სვანეთი ტრადიციულად სამ თემად იყოფა: ლენტეხის, ჩოლურისა და ლაშხეთის თემებად. თვითონ ეს თემებიც შიგნით რამდენიმე თემად არის დაყოფილი თავ-თავისი სოფლებითურთ.

1917 წლამდე ქვემო სვანეთი შედიოდა ქუთაისის გუბერნიის ლეჩხუმის მაზრაში. 1921 წელს ქვემო სვანეთი ლეჩხუმის მაზრაში შევიდა ცალკე რაიონად. გასაბჭოების შემდეგ ქვემო სვანეთის რაიონი შეიქმნა 1929 წელს და რაიონული ცენტრი იყო ჩოლური (თეკალი), ხოლო 1931 წლიდან ცენტრი გახდა ლენტეხი (ლექსურა) და კონკრეტული თემის სახელი – ლენტეხი – გადაიქცა მთელი რაიონის (ან მუნიციპალიტეტის) სახელად და შეიქმნა ლენტეხის რაიონი.

ლენტეხის მუნიციპალიტეტის ფართობი შეადგენს 1344, 4 კმ²-ს, მოსახლეობა 1959 წელს იყო 14,7 ათასი, 1989 წელს - 13.554, იყო. ახლა არის 5000-მდე. სახეზეა მოსახლეობის კატასტროფული კლება, რაც დაინყო 1987 წლიდან, როდესაც სვანეთს დაატყდა სტიქიური უბედურება და იყო ადამიანთა მსხვერპლიც. ამ დროიდან ლენტეხის რაიონის მკვიდრთა ნაწილი გადასახლდა ბარად: წყალტუბოს რაიონში, მცხეთა-მთიანეთის მხარეში, ქვემო ქართლში და სხვ. არის გარემიგრაციის მრავალი ფაქტიც: ფერტილური ასაკის ლენტეხელთა ერთი ნაწილი მიგრირებულია საზღვრგარეთ, განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი დიასპორაა ესპანეთში.

1989 წელს ლენტეხის რაიონის ადმინისტრაციული დაყოფა იყო ამგვარი: რვა სასოფლო საბჭოში (ლენტეხი, რცხმელური, ხოფური, ხელედი, ჩოლური, ჟახუნდერი, ჩიხარეში, ცანა) მოქცეული გახლდათ 56 სოფელი. ყველა სოფელი იყო დასახლებული.

ამჟამად ლენტეხის მუნიციპალიტეტის ადგილობრივი თვითმმართველობის უმაღლესი ორგანოა მუნიციპალიტეტის საკრებულო, მისი აღმასრულებელი ორგანოა მუნიციპალიტეტის გამგეობა, მმართველობის ადმინისტრაციული ერთეულები არის დაბის საკრებულო ლენტეხი და თემის საკრებულოები: რცხმელურის, ხელედის, ხოფურის, ჩოლურის, ჟახუნდერის, ჩიხარეშისა და ცანისა*.

* ეს საკრებულოები შედგება შემდეგი სოფლებისაგან: ახალშენი, ბაბილი, ბეგარი, ბენიერი, ბულეში, გვიმბრალა, გულიდა, დურაში, ზესხო, თეკალი, კახურა, ლამფალაში, ლასკადურა, ლალარვაში, ლაშხარაში, ლეკოსანდი, ლემზაგორი, ლესემა, ლეუშერი, ლექსურა, ლუჯი, მაზაში, მამი, მანანაური, მარგეში, მაცხვარლამეზური, მახაში, მებეცი, მელე, მელურა, მუნდი, ნანარი, ნალომარი, ნაცული, ჟახუნდერი, რცხმელური, სასაში, საყდარი, ტვიბი, ფანაგა, ფაყი, ლობი, ყარიში, ყვედრეში, ყორულდაში, შკედი, შტვილი, ჩიხარეში, ჩუკული, ცანა, ცხუმალდი, წანაში, ნიფლაკაკია, ჭველიერი, ჭველფი, ხაჩეში, ხელედი, ხერია, ხოფური.

ლენტეხის თემის სოფლები რამდენიმე ტრადიციულ ჯგუფად იყოფა: ცენტრალურ ნაწილში შედის სოფლები ბაბილი, გულიდა, კახურა, ლასკადურა, ლექსურა, მაცხვარლამეზური, მელურა, ყარიში; რცხმელურის თემში მოქცეულია რცხმელური, გვიმბრალა, ლალარვაში, ნალომარი, ყვედრეში; ხელედის თემში: ბავარი, ლესემა, მანანაური, ფაყი, ცხუმალდი, ნანაში, ხაჩეში; ხოფურის თემში კი: ხოფური, მახაში, ნანარი, წიფლაკაკია, ლამანაშური.

ჩოლურის თემის სოფლებია თეკალი, ბულეში, დურასი, ლეუშერი, მამი, მუნდი, საყდარი, ტვიბი, ფანაგა, შტვილი, ჭველიერი, ჭველფი.

ლაშხეთი ზემო და ქვემო ლაშხეთად იყოფა. ქვემო ლაშხეთის სახელია ჟახუნდერის თემი: ჟახუნდერი, ლამფალაში, ლეკოსანდი, ლემზაგორი, ლუჯი, მებეცი, სასაში, ჩუკული, ხერია; ზემო ლაშხეთი მოიცავს ჩიხარეშისა და ცანას თემებს.

ჩიხარეშის თემის სოფლებია: ჩიხარეში, ახალშენი, ბენიერი, ლაშხრაში, მარგვიში, მახაში, მელე, ნაცული, ღობი, შკედი. ცანას თემი: ცანა, ზესხო, ყორულდაში.

ლენტეხის შესასვლელთან ერთდება სამი მდინარე: ცხენისწყალი, ხელედურა, ლასკადურა. ცხენისწყალს მარჯვნიდან უერთდება შენაკადები: ხელედურა, ლასკადურა, ზესხო, მარცხნიდან: გობიშური, ლეუშერი, ხოფური და სხვ. სამეცნიერო ლიტერატურასა და ყოფაში ზოგჯერ სწორედ მდინარის ხეობების მიხედვით იხსენიება ესა თუ ის სოფელი*.

ექვთიმე თაყაიშვილი სვანეთში მოგზაურობის აღწერილობაში (1910 წელი) მოგვითხრობს ქვემო სვანეთის ეკლესიების, საეკლესიო სინმიდეების, წარწერების, ფრესკების შესახებ, მაგრამ ზოგჯერ აღწერს დღეობებსაც. მაგალითად ის წერს, რომ ჩუკულის

* *ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონის მიხედვით*, ლენტეხი ქართულ საისტორიო წყაროებში იხსენიება ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტექსტში; 1980-1981 წლებში ლენტეხის ციხეზე არქეოლოგიური გათხრები ჩატარა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის სვანეთის ექსპედიციამ (ხელმძღვანელი შოთა ჩართლანი). ციხეზე გამოვლინდა გვიანი შუა საუკუნეების არქეოლოგიური მასალა – ძირითადად ჩიბუხები. აგრეთვე, XVII-XVIII საუკუნეებით დათარიღებული სამი უინვენტარო სამარხი; ლაშხეთი იხსენიება შემდეგ წერილობით წყაროებში: ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, იოანე ბაგრატიონის „ქართლ-კახეთის აღწერა“, ალექსანდრე მეფის 1432 წ. სიგელი, წიგნი სასისხლო საქმეთა ბაღს ზემო სვანეთისა და თავად ჯაფარიძეთა შორის, იოჰან გიულდენშტედტის „მოგზაურობა საქართველოში“, ვახუშტი ბაგრატიონთან და სხვ. (*ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი 2013*).

ეკლესია ქვისა. მეორე ეკლესია კი პატარა ფიშორის პირად – მთავარანგელოზისაა. „ხალხი აქ დღესაც დადის სალოცავად და დიდის ამბით იხდიან მთავარ ანგელოზთა დღესასწაულს. განსაკუთრებით აქ დადიან მონადირენი და მოაქვთ თავის ნანადირევის რქები. ეკლესია უფრო დიდია, ვიდრე ეხლანდელი ჩუკულის ეკლესია, რომელშიც ძლივს ეტევა ხატები“ (თაყაიშვილი 1991, 134-135).

ცნობილია სამწესიარო ფაქტიც: ქვემო სვანეთის ქრისტიანულ ხატ-ჯავრთა ერთი ნაწილი გაუნადგურებიათ წითელარმიელებს, „საბჭოთა ხელისუფლების დმაყარების პირველ დღეებში მეთერთმეტე არმიის ჯარისკაცებს ღამე გაუთენებიათ ლეუშერის ციხე-კოშკში, სადაც მორწმუნეთა მიერ გადამალული ყოფილა საეკლესიო წიგნები და ჯვარ-ხატი. ღამით ჯარისკაცებს ხატები დაუმტვრევიათ და მისგან ცეცხლი დაუნთიათ“ (გასვიანი 1991, 37).

საველე კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ ჩვენს დროშიც ქვემო სვანეთში დღეობათა ათვლის წერტილად, ისევე როგორც ზემო სვანეთში, ბარბარობა/ბარბალობა მიიჩნევა (ახლით, 17 დეკემბერი), მას ასეც ჰქვია: ღანი თხუმ – დღეობათა თავი.

ქრისტეშობამდე ორი დღით ადრე ჯერ კიდევ იმართება ხალხური რიტუალი ლიკურიელ-ი.

ქრისტეშობის წინა დღეს ჭანტილობის წესი სრულდება. ხარშავდნენ ხორბალს. ხორბლის ხარშვის დროს მოხდის ქაფს ჯამში შეაგროვებდნენ და გარეთ გაიტანდნენ, ყველა სახის ხეხილის ვარჯზე წაუსვამდნენ. მანამდე კი მამაკაცი ნაჯახსაც მოუღერებდა ხეხილს და დაემუქრებოდა, თუკი არ მოისხმათ, მოგჭრითო. საღამოს მიცვალებულთა სახელზე ტაბლას გაშლიდნენ (დააფენდნენ), ანუ ტრადიციული „ლიფანი“ სრულდებოდა.

ქრისტეშობა აღინიშნება ძველით 25 დეკემბერს (ახლით 7 იანვარს). ქრისტეშობას სვანურად „ქრისტემ“ ჰქვია. შობას სრულდებოდა საოჯახო ლოცვა და მისი დასრულების შემდეგ სოფლის მოსახლეობა ერთობლივ ღვინის მართავდა. ახლაც, ზოგიერთ სოფელში შემონახულია ერთობლივი ტრაპეზის ტრადიცია.

ძველი სტილით 31 დეკემბერს (ახლით – 13 იანვარს) ქვემო სვანების ერთი ნაწილი კვლავ ასრულებს ტრადიციულ ბამბუ/ბემბლუს/ბამბლუ-ს რიტუალს და შემდეგ ერთმანეთს ახალ წლს ულოცავენ. რას ნიშნავს ეს? ბამბუ/ბემბლუს/ბამბლუ-ს ქვემო სვანები უწოდებენ რიტუალს, როდესაც დანყებულია მზადება ახალი წლის დღესასწაულისათვის. ბემბლუს ძველი ფორმა აღწერილია „სვანური ენის ქრესტომათიაში“, მასალა სოფელ სასაშიდანაა აღებული: ბემბლუ არის ზომხას წინა ღამით. ბაგასთან თივას დააფენდნენ ისგუნტაფის წინ, ბავშვებს აიყვანდნენ ხელში, შეისვამდნენ კისერზე და ასე დადიოდნენ თივაზე, ამბობდნენ: ბემბლულა და ხაჩინდულა, გვიმრავლე ხარები, ფურები და მათი მომვლელი ადამიანები, შემდეგ ბავშვებს ჩამოსვამდნენ თივაზე. თივას კი ჩაუყრიდნენ საქონელს, გააძლობდნენ, მაისის ბალახი გაახსენდეთო (ქრესტომათია 1978, 244).

ძველით 31 დეკემბერს დაკლავდნენ საკალანდო ღორს, დიასახლისი გამოაცხობდა ღორის ხორცის „კუპტარ“-ს იმდენს, რამდენი წევრიც იყო ოჯახში. ოჯახის უფროსი (ქორა მახვი) აიღებდა გობს, დაალაგებდა მასზე კუპტარ-ებს და ასწევდა მალლა, ოჯახის ბავშვებს სხვა კაცები შეიჯენდნენ მხრებზე, უფროსი კაცი იწყებდა პურების გადმოყრას მალლიდან, იძახდა; „კიტი, კიტი, ბემბლუ“. ამ სიტყვების გაგონებისთანავე, სხვები ბავშვებს მხრებიდან ჩამოსვამდნენ და ბავშვებიც დაიტაცებდნენ პურებს. ასე გაიმეორებდნენ სამჯერ. შემდეგ გაშლილ სუფრასთან მიცვალებულთა სულების შენდობის რიტუალს/ლოცვას ჩაატარებდნენ (ლიშუენდები, ჩუ ხოფანეს). შემდეგ მაგიდასა და სკამებს შემოატრიალებდნენ მარჯვნივ და ბოლოს სუფრას მიუხსნებოდნენ. ოჯახის უფროსი წევრებს მიულოცავდა ახლანელს. ვახშმის შემდეგ დიასახლისი აალაგებს სუფრას და გაანყობს ხვალისათვის ერთ საკალანდო გობს, რომელზეც საპატიო ადგილს მიუჩენს ღორის მოხარშულ თავს, კვერცხს, ვაშლებს, ტკბილეულს. ვაშლში ჩაასობს ვერცხლის ფულს (თეთრ) (ქრესტომათია, 1978: 291). ქვემო სვანეთის ზოგერთ სოფელში ამ საღამოს „ლიზიენალ“ ჰქვია (სპტ 1967: 57). მილოცვის ფორმა: „ხოჩა ზო მხ აუ აჯიიენახ!“

მეორე დილით თენდება კალანდა. ცნობილია, რომ ბალს-ქვემო და ქვემო სვანეთში ახალი წლის პირველ დღეს „კანდა“ და „კალანდა“ ეწოდება“.

ქვემო სვანეთში საკალანდოდ ჩიჩილაკი მზადდებოდა და ეს წესი ახალც ცოცხალია. დილით ოჯახში პირველი შედიოდა სახლის მეკვლე, რომელიც ღამით გარეთ, სათავს ნაგებობაში იძინებდა. მასვე უნდა შეეტანა შინ საკალანდო გობი. ის სამჯერ დაიძახებდა მისალოც ტესტს, მესამე ჯერზე კარებს გაუღებდნენ, მეკვლე შედიოდა სახლში და იქაც ლოცავდა ოჯახს და დამხვედრნიც ერთმანეთს ულოცავდნენ ახალი წლის დადგომას. ამის შემდეგ მოვდოდა გარეთა მეკვლე. ძველად არსებობდა ტყიდან ხის მორის მოტანის წესიც. ასეთ ხეს ერქვა ჯულ. ის შეჰქონდათ სახლში და კერიში დებდნენ. ჩვენს დროში ტრადიციული რიტუალები ნაკლებად, მაგრამ მაინც სრულდება ზოგიერთ ოჯახში.

ახლა აღნიშნავენ ახალი სტილის ახალწელსაც, როგორც მთელ საქართველოში.

ძველით ახალი წლიდან (კალანდის შემდეგ) პირველ ხუთამბათს (ცამ) იწყებოდა სარიტუალო დღეების ციკლი, სახელით „ქუნარეშ“. ვფიქრობ, ქუნარეში სტანდარტულ ენაზე შეიძლება გადმოვიტანოთ როგორც სულთა დღეობა, სულთა მოხსენიება. მიუხედავად მიგრაციული პროცესებისა და სოფლების დაცლისა, ბევრგან ჯერ კიდევ ასრულებენ ქუნარეშის რიტუალს, თუმცა, ცხადია, ეს ცოდნა გაქრობის პირასაა. ქუნარეშის მსგავს რიტულას ზემო სვანეთში „ლიფანალი“ ჰქვია და განცხადების, ნათლისების წინა საღამოდან („ადგომ“) იწყება. გრძელდება ორშაბათამდე. ქვემო სვანეთში კი, როგორც უკვე ითქვა, ქუნარეში იწყებოდა ახალი წლის ხუთამბათს. ამ დღეებში თითქოსდა სამყაროს კარი იხსნებოდა და მიცვალებულთა სულები თავ-თავიანთ ოჯახებში მოდიოდნენ.

რიტუალის არსი სვანეთის ორივე მხარეში ერთნაირია. ხალხური რწმენით, ამ დღეს მიღმიერი სამყაროს კარები იღება, მიცვალებულთა სულები ცოცხალთა საუფლოში მობრძანდებიან, ესტუმრებიან თავ-თავიანთ ოჯახებს და გარკვეული დროით დაივანებენ მშობლიურ სახლებში. ცოცხლებს ევალებათ სულთა

ყოველდღიური მოხსენიება, მათი სულების ცხონებისათვის ლოცვა, სამჯერადი ტრაპეზის გამართვა. ანუ, მთელი ეს დღეები ეძღვნება გარდაცვლილ წინაპართა სულების შენდობისათვის ლოცვას. „კალანდის შემდეგ რომ ხუთშაბათი მოვა, იმ საღამოს არის სულების მობრძანება. კარგად უნდა დახვდე, გამოაცხო ბევრი პური, კირონალ (დიდი კელაპტარი) დაამზადო დაანთო, გრძელი ტაბლა (ტაბავ) მოამზადო და გააწყო, კირონლიც მასზე დადგა და აანთო. ლაფანას დროს (ლოცვისას) უნდა დაიჩოქო, ქუდი მოიხადო, შენდობას შევეუთვლით სულებს, სამჯერ გავიმეორებთ ამას. ბოლოს, მესამედ, ავდგებით და ვილოცებთ: შონდობავ ჯარ დედეს, მამას, ქრისტიე ტაბავდუ ჯიგადხ, ფუსტამბუასტიანი ტაბავდ ი უ ჯიგადხ“ (სპტ 1967, 55-56). საზეიმოდ აცილებენ სულებს ბოლო დღესაც.

ძველით ახალი წლიდან (ანუ, ახლით 14 იანვრიდან) პირველ შაბათს იმართება ჯგირავ ბემბლუს დღეობა. სად იმართება იგი? ძალიან საყურადღებოა, რომ ქვემო სვანეთში შემონახულია ერთი კონკრეტული ეკლესია, რომლის დღეობიდანაც იწყებოდა ახალი წლიდან ათვლილ წლიურ დღეობათა ციკლი. ეს არის სოფელ ხერიას ეკლესია. ეს ეკლესია მომცრო ზომის ქვის საყდარია და მის გარშემო სასაფლაო. იგი აღწერილი აქვს ჯერ კიდევ ექვთიმე თაყაიშვილს (თაყაიშვილი 1991, 144). ხერიას გაღმა არის ლემზაგორი, პატარა სოფელი. ხერიაში ახლა ოთხი კომლი ცხოვრობს: თევდორაძეები, ლობჯანიძეები და ნიჩბიანი. ხერელები მიიჩნევენ, რომ მათი სოფელი ყველაზე ძველი სოფელია და აქ არის მთელ სვანეთში უძველესი ეკლესია. როგორც უკვე ითქვა, აქ სრულდებოდა და ახლაც სრულდება ბემბლუს რიტუალი. ამით იწყება ახალი წლის დღეობები. „ჯგრაგ ბემბლუმ ლოგემდ – ამით ვინყებთ წლიურ კალენდარს. ზომხას – ძველით ახალწელს, 14 იანვარს გვაქვს ზომხა. ამის შემდეგი შაბათი არის ბემბლუ ჯგირავის დღეობა“.

დიდმარხვის დაწყებამდე კვლავ სრულდება რიტუალები ხორციელის ალების შაბათ-კვირას და შემდგომ ყველიერის ალების შაბათსა და კვირას. მეოცე საუკუნის შუაწლებამდე კი ხორციელის ალებისა და ყველიერის ალების დღეობები მეტად მასსტაბური იყო. ეს საკითხები 1962-1967 წლებში დეტალურადა აღნუსხა და

გაანალიზა ეთნოლოგმა ჯუნის ონიანმა ზემო და ქვემო სვანეთის სოფლებში (ონიანი 1969).

ხორციელის კვირის შაბათის რიტუალს ჰქვია „მეისარობ“. ამ დღეს დაკლავენ ღორს, გამართავენ ლოცვას, შესანიშნავს შეექცევიან ლოცვის შემდეგ. ლოცვასა და შემდგომ ტრაპეზსაც მხოლოდ ოჯახის წევრები ესწრებიან. რიტუალი ჯერ კიდევ სრულდება ზოგიერთ ოჯახში.

ყველიერის ალების შაბათ-კვირას რძის ნაწარმს დიდი როლდენობით ამზადებენ, ლოცულობენ. ყველიერის შაბათს თოვლის კოშკი იგებოდა და დიდმარხვის პირველ ორშაბათს მურყვამობის თამაში იმართებოდა ყახუნდერში.

მეისარობის შემდეგ მოდის ხალხური რიტუალი სახელად „ბოსლობა“. ამ დღესაც დაკლავენ შესანიშნავს, საღამოს ლოცვას წარმოთქვამენ, აუცილებლად აცხობენ მომცრო კუბდარს. ძველად, როდესაც სვანური სახლები იყო, ოჯახის უფროსი ქალი ადიოდა დარბაზში და კერიასთან, ან ბოსელში ჩამოყრიდა ამ კუბდარებს, ქვემოთ შეკრებილი ბავშვები ყვილ-ხივილით დაიტაცებენ კუბდარებს. ახლა ეს რიტუალი იშვიათად, მაგარმ მაინც სრულდება, ოღონდ უკვე დამხმარე სამეურნეო ნაგებობაში, რადგან სვანური სახლები – „ქორ“-ები უკვე იშვიათობაა.

ამჟამად მასშტაბურად აღარ სრულდება, თუმცა ჯერ კიდევ მეოცე საუკუნის ბოლოს ასრულებდნენ ხატების გამობრძანების (სვანურად, ხატრე ლისგვჯინე) რიტუალს. „ეს ვიცოდით ყველიერის წინა კვირას, უნდა იყოს ორშაბათს და სამშაბათს“.

აპრილში ატარებენ ჭინკების (სვანურად; ჭიმკა) საწინააღმდეგო რიტუალს, იცავენ გარკვეულ აღკვეთებს და წესებს ჭინკებისაგან თავის დასაცავად (სპტ 1967, 70).

ვნების კვირაში დიდ ხუთშაბათს გამთენიისას მდინარიდან ოჯახებში უმძრახად მოაქვთ სუფთა წყალი და თეთრი ქვები. ოჯახის უფროსი წინასწარ ამზადებს წითელი ძაფისაგან ერთგვარ სამაჯურებს და მათ შეაბამს ბავშვებს ხელებზეც და ფეხებზეც. ამ ძაფს „თანაფოლ“ ჰქვია. ცეცხლს ანთებენ, მდინარიდან მოტანილ ქვას ლუმელზე დებენ, შემდეგ გახურებულ ქვას აგდებენ

მდინარიდან მოტანილ წყალში და ამ წყლით დაბანენ ბავშვებს ხელ-პირს. ამის შემდეგ უმძრახად აღარ იყვნენ, იმართებოდა საოჯახო ლოცვა.

აღდგომას ქვემო სვანეთშიც „თანაფ“ ჰქვია და მას ახლაც უდიდესი სიხარულით ეგებებიან. ძველად აღდგომისათვის სა-გულ-დაგულოდ ემზადებოდნენ, ყიდულებდნენ ან იკერავდნენ ახალ ტანსაცმელს, ამზადებდნენ სარიტუალო საკვებს. ტყიდან მოჰქონდათ ბაძგარი და ეკლოვანი მცენარეებით მორთავდნენ კარმიდამოს, კალოს, ყანებს. წინა დღით მოხარშავდნენ და შეძ-ლებავდნენ კვერცხებს, სალამოს გამოაცხობდნენ საღდგომო პუ-რებს. სწამდათ, რომ „აღდგომის მომლოცველი ჩიტი - „მეთანაფოლ“ ახლა სახურავზე ზის და თანაფ დილით შემოფრინდება შინო“ (სპტ 1967: 64). დილით ეკლესიებში მიდიოდნენ, წირვას ეწრებოდნენ. ეკლესიებიდან მობრუნებულები სასოფლო მოედნებში, სვიფებში დასხდებოდნენ და სკარობას მართავდნენ. აირჩევდნენ მეზვე-რებს და ისინი მიდიოდნენ ოჯახებში, საიდანაც მოლასკარებისა-თვის სააღდგომო კვერცხებს, საკვებს, სასმელს ატანდნენ. ბოლოს იწყებოდა სააღდგომო ტრაპეზი, რომელსაც ახლდა სიმღერებიცა და ფერხულებიც (სპტ 1967, 65-66).

XX საუკუნის I ნახევრის აღდგომის ამსახველი ამბავი ჩავენრე 2010 წელს ქვემო ლაშხეთის სოფელ სასაშში: „ონიანებს გვექონდა მინა ლაცორიაში. იქ ვენახი გვექონდა, ცოლიკაური მოგვყავდა. მოჰქონდათ იქიდან ღვინო, ასხამდნენ ჭურებში. ლოცვის დროს მიგვექონდა ის ღვინო და ფული. ეკლესიათან გვარების მიხედვით იყო დასაჯდომი. სუფრასთან დავჯდებოდით ლოცვის მერე. ლაცორიაშიდან არის მოკლე გზა – ჯვარის მთით, ამ გზით ლეცაგა – ორბელში ჩახვალ. აღდგომა დილას ბეჟო ონიანი ავიდოდა საყდარში, საყდრიდან დაიძახებდა ადრე დილით: კათხა-კუთხესა გესმოდეთ, გეყურებოდეთ, ნადირო მთაში, თევზო ზღვისა, ხალხო ქვეყნისაო, გესმოდეთ, გეყურებოდეთ, ქრისტე აღდგაო! მაშინ დაიწყებდა ხალხი ხორცის და ყველის ჭამას“.

აღდგომის შემდეგ კვირას (კვირაცხოვლობას) დიდი დღეობაა. ამ დღეს სვანეთში „უფლიშ“ (უფლისა) და „ხოშა თანაფ“ (დიდი აღდგომა) ჰქვია. ქვემო სვანეთში იმართება „ორიახო-კვირიახო“-ს

რიტუალი. ღამით ყოველ ოჯახში აცხობენ ლობიანებს, შეკრებენ სოფლის ბავშვებს და დაავალებენ „ორიახო-კვირიახო“-ს რიტუალის ჩატარებას. ბავშვები შეაგროვებენ კენჭებს და შემოივლიან სოფლის ყანებს, ყოველ ყანას უშენენ კენჭებს და გაიძახიან: „ორიახო-კვარიახო, შენი სვი და შენი ჭამე, ჩვენსას ჯვარი დაგვიწერე!“ აგრეთვე, ყანებში ჩაასობენ ეკლიან მცენარეებს (ბაზგარ). როცა მორჩებიან, ერთაგნ შეიკრიბებიან, ოჯახებიდან მოართმევენ საჭმელს და ბავშვებიც მოილხენენ. ამას იმიტომ აკეთებენ, რომ ავი თვალისაგან იქნას დაცული ნაშრომ-ნაჯაფარი (სპტ 1967, 66).

აღდგომიდან მესამე კვირას სოფელ მამში, წმიდა გიორგის ეკლესიაში იმართებოდა ფუსტალიმზირ, ხოლო სოფელ ჭველიერში ამავე დღეს, ადგილზე, რომელსაც ჰქვია კვახაანი და დგას ასწლოვანი ცაცხვის ხე, იმართებოდა „კვახაანიობა“. დღეობაზე ლოცულობდნენ მამაკაცების მშვიდობიანობისათვის. მანდილოსნებს იქ მისვლა ეკრძალებოდათ.

აღდგომიდან მეექვსე კვირას ლენტეხის თემის მოსახლეობა იწყებდა სამზადისს „ფაყობ“-ისათვის, რომელიც აღდგომიდან მეშვიდე კვირას სრულდება. ფაყის ეკლესია თავის დროზე გამოიკვლია ექვთიმე თაყაიშვილმა. აქ დაცული ყოფილა ჯვარ-ხატები და ძველი კანკელის ქვები. ასევე, „შვილდ-ისარი რკინისა, სპილენძის დიდი საყვირი, რომლითაც ეხლაც ინვევენ ხალხს. სპილენძის ჯამი მოჩუქურთმებული, სასანთლის ძირი, საცეცხლური, რკინის ლაგამი, შემკობილი ვერცხლით. ლაგამი ჩვენ მოგვცეს და ახლა ინახება საისტორიო და საეტნოგრაფიო სახ. მუზეუმში“ (თაყაიშვილი 1991, 100). კვირას ფაყის ღვთისმშობლიდან გამოსვენებდნენ ხატებს, რასაც სვანურად „ხატნკვენალ/ხატწყვენალ ან ხატარემობ“ ჰქვია და გეგმავდნენ შემდეგი კვირის „ფაყობის“ დღეობას. ფაყის ღვთისმშობლის ეკლესია ლენტეხის თემის ეკლესიათაგან განსაკუთრებთ გამორჩეულია, სვანურად მას „ლამარია“ ჰქვია, ხალხი ორკარიანსაც უწოდებს, რადგანაც ეკლესიას ორი კარი აქვს. ფაყის ლამარიასთან სრულდება ხანკვენალ-ის დღეობაც და „ლიმრიც“ – მარამობა, ღვთისმშობლის მიძინების საეკლესიო დღესასწაული. 80-იანი წლების დასასრულამდე ხანკვენალ-ის დღეობისათვის მთელი ლენ-

ტეხის თემი ემზადებოდა. ჯერ ეკლესიაში ავიდოდა მლოცველი კაცი და ბუკს აახმიანებდა და ხალხს დღესასწაულის დადგომას ახარებდა. მლოცველებს ფაყის ლამარიაში მიჰქონდათ ლემზირები. ღმერთს ევედრებოდნენ, ეკლესიიდან გამოაბრძანებდნენ ხატს და მას ევედრებოდნენ, დაიჩოქებდნენ და ლოცულობდნენ. შემდეგ ხატს ეკლესიის გარშემო შეამოატარებდნენ. გალობდნენ „კვირი-ას“. ამ დღეს ოჯახებშიც ლოცულობდნენ (სპტ 1967, 66). ამჟამად საეკლესიო წირვაც აღევლინება და ხალხური ლოცვაც სრულდება.

აღდგომიდან შვიდი კვირის შემდეგ იმართება დღეობა „ფუსტალიტაბლიელ“ – სტანდარტულ ენაზე ეს ასე ითქმის: ფუსტისადმი მიძღვნილი ტაბლები. სიტყვა „ფუსტ“-ს სვანეთის ტარდიციულ ყოფაში ორი მნიშვნელობა აქვს: მიემართება უფალს, მამა-ღმერთს, სამყაროს შემქმენლს. რამდენიმე ეკლესიას ასეც ჰქვია „ფუსტ“. მეორე მნიშვნელობით კი – სოციალური შინაარსის მქონე ეპითეტია, მაგალითად, ზღსზემო სვანეთში ასე იხსენიებდნენ დადეშქელიანთა სამთავრო სახლის თავკაცს: ფუსტ თენგიზ, ფუსტ თათარყან.

„ფუსტალიტაბლიელ“ იმართებოდა ფაყში. ძველი აღწერილობით, „ეს დღეობა მაისის თვეშია, მთელი ფაყი წლიდან წლამდე ვემზადებით, ემზადებიან სხვა სოფლებიც ფაყში სტუმრობისათვის. თავიდან ახალგაზრდები სკალდში* ადიან ცხენებით, იქ ლოცვა, ნაკიდებულთა შერიგება და სხვა რომ მთავრდება, ჩამოდიან ფაყში. აქ იკრიბება ყველა. იმართება დოლი (ჩაყარე ლიმქარალვნი), გამარჯვებულზე მთელი წელი ლაპარაკობს ყველა. შემდეგ უფრო ქვემოთ ჩავინაცვლებთ ადგილზე, რომელსაც ჰქვია ლუქართა. იქ იწყება ცეკვა-სიმღერა, ფერხულები. ბოლოს კი მივუსხდებით სუფრას (აშხუმ სკარობ), რომელიც იშლება ეკლესიის გალავანს შიგნით. არჩეული უფროსი კაცი ლოცავს სოფლისათვის სიკეთის მომტანებს. ამის შემდეგ შემოუვლიან ეკლესიას და ბრუნდებიან თავ-თავიანთ სოფლებში. თვით ფაყელები კი საღამოს იკრიბებიან რომელიმე ოჯახში და მთელი სამი დღე ქეიფობენ ეს დღეობა დავანესეთ ჩანქსელიანებმა, ჩვენი

* სკალდ – სკალდე, მთავარანგელოზების ეკლესია სკლადის მთაზე. დიდი სარიტუალო დატირთვის მქონეა. ახლა არის აღდგენილი სახით.

მოგვარეები ვციდულობთ კარგ ზვარაკს, ხბოს, ხოლო სხვა ხალხი სწირავს ცხვრებს“ (სპტ 1967, 67-68).

1983 წელს ბოროტმოქმედებს ფაყის ეკლესიიდან მოუპარავთ ხატი, რომელიც 1989 წლის 2 მაისს მალულად უკანვე დაუბრუნებიათ (გასვიანი 1991, 37).

ამაჟამადაც იმართება ეს დღეობა და მას ერთგვარი სტანდარტიზებული ფორმა აქვს: იმართება ხალხური ლოცვა, სწირავენ ძღვენს ლამარიას, დალოცავენ ყველა მლოცველს და შემდეგ იმართება საერთო ტრაპეზი.

ამაღლებას განსაკუთრებით ხალხმრავალი დღეობა იედიყში სრულდება. აქ ვრცელ მინდორზე, რომელიც, გადმოცემით, ეკუთვნოდა ყანსავ ყიფიანს, არსებობდა ყანსავის კარის ეკლესია, ამაღლების სახელობისა. ეკლესია და სასახლის ნანგრევები ბოლო დრომდე იყო შემორჩენილია (გუჯეჯიანი 2015; გუჯეჯიანი 2017). რამდენიმე წლის წინ ნაეკლესიარი აღადგინეს. მთხრობელთა მონაყოლით, *„იედიყში ანლაბს მივდიოდით, იქ მთელი ცაგერი, სვანეთი ამაღლებას შეიკრიბებოდა. 12 თეთრი ჰვილი გროვდებოდაო. საკლავი მიგვყავს. ის ყანსავის კარის ეკლესიაა. აქ სავიარ მოსულან და დაუნგრევიათ. ყანსავი დეცილში დაიღუპა, ბახარს ლიშიალ იყო. დეცილი დიდი დასახლება ყოფილა. ახლა კი ტყეა. ლატფარზე, აღპური ზონა რომ იწყება, იქაა ლამარია. ხეობაში რომ ნამოსახლარებია, დეცილისა იყო. ხატილისგვეჯინალში აქ – ნაქალაქარში – დადგებოდნენ დიდი თავადები, უკან ტვიბი, საყდარი, ბულეში, მუნდი“.* ამჟამინდელ ამაღლებას დიდძალი ხალხი იკრიბება, იმართება საეკლესიო წირვაც და ხალხური ლოცვაც, რომელიც საერთო ტრაპეზით მთავრდება.

საყურადღებოა, რომ, მაგალითად, მამის წმიდა გიორგის ეკლესიასთან მასშტაბურად აღინიშნება ამაღლება. რამ განაპირობა ეს? საისტორიო მახსოვრობით, მას შემდეგ, რაც იედიყის ამღლების ეკლესია „სავირებს“ დაუნგრევიათ, ეს დღეობა – ამაღლება – გადმოუტანიათ სოფელ მამში. მამის წმიდა გიორგის ეკლესიასთან, რომელიც, გადმოცემით, იედიყის დანგრევის შემდეგ აუგიათ და იქ დაუსვენებიათ იედიყის ხატ-ჯვარი. მამის ეს ეკლესია განუახლებიათ 1895 წელს.

ჭველიერში მაისის თვეში კოხინჯირობის მერე აღინიშნებოდა სასოფლო დღეობა „ნაკალოდობა“.

აღდგომიდან მეშვიდე კვირას, სულთმოფენობას დიდი დღესასწაული – სკალდობა – იმართება სკლადის მთავარანგელოზში. სკლადის მთავარანგელოზების ეკლესიის შესახებ მოგვითხრობს ექვთიმე თაყიშვილი: „ფაყის ზემოთ მიშველ მთაზე, რომლის მახლობლად საზაფხულო საძოვრებია, ყოფილა კიდევ პატარა ქვის ეკლესია მთავარ-ანგელოზთა, აქ უქმობენ სულიწმიდის მოფენას და ეს დღესასწაული ინვეეს ბევრ ხალხს“ (თაყაიშვილი 1991, 99). ეკლესია განახლებულია. დღეობა დღესაც იმართება. სკლადის მთავარანგელოზის საყდარი მნიშვნელოვანი საკრალური ადგილია ქვემო სვანებისათვის. გადმოცემით იქაურობა ძველად მამათა მონასტერი ყოფილა, ამიტომ დღესაც სკალდში მხოლოდ მამაკაცები ლოცულობენ. სალოცავად წამოსული ქალები ქვემოთ, ფაყის ეკლესიაში რჩებიან. ცხადია, რომ აქ თვალსაჩინოა გადმოცემისადმი პატივისცემა და ტრადიციის შენარჩუნების ცდა.

სკლადის მთავარანგელოზის მშენებლობის ისტორიის შესახებაც არის ლეგენდა შემონახული: ხალხი მდინარიდან სალოცავ ადგილამდე ჩამწკრივებულა და საშენი მასალა ხელიდან ხელში გადაცემით აუტანიათ, ეკლესიის კედლები რიყის ქვით აუგიათ, კუთხეები კი გათლილი კირქვით (გასვიანი 1991, 37).

ძველი გადმოცემა ახლაც ცოცხალია და მას ჩვენს დროშიც მოგვითხრობენ. ამ გადმოცემით, ეკლესიის აგება საკრალური ისტორიის შედეგია: „ლექსურამი* ყოფილა ხატი, იქიდან გადმოდიოდა და გორაკზე დახვდებოდათ. ამიტომ ღვთისთვის მიუნდვიათ ეს საქმე: უღელ დაუდგამი ხარების კისერზე დაუსვენებიათ, ამ ხარებს უვლიათ და იქ დახოცილან. იქ აუშენებიათ ეკლესია. ქალები აქ რჩებიან ფაყში, კაცები ადიან ზევით. აქ ძველი ეკლესია იყო, მცირე ზომის და შირიმის ქვით ნაგები. ეს ახალი მას გარედან ამოუშენეს. გზა ხელედურადან იწყება და ეკლესიას გზა ამოუყვებოდა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. ის ძველი გზა ტყემ დაფარა, მაგრამ ალაგ-ალაგ ახლაც ჩანს. მეორედ საკლდზე ამოდიან პეტრეპავლობას, პერპოლდაშს“.

* სოფელი ლენტეხის თემში.

უფრო გვიანი ამბის ამსახველია სხვა გადმოცემა: სკალდის ხატები სავიარებს* მოუპარავთ, მერე მათ ნისლში გზა აბნევიათ. დაუჭერიათ ერთი მწყემსი ქალი და მოუთხოვიათ, ან გზა გვასწავლე, ან მოგკლავთო. ქალს უთხოვა, ვიდრემომკლავთ, ერთი სიმღერა მათქმევინეთო. სიმღერა რას დაგვიშლისო, უფიქრიათ სავიარებს და ქალისათვის სიმღერის ნება მიუციათ. ქალს ხმამალა დაუმღერია, სავიარები შემოიჭრნენ, დამიჭირესო. მისი ხმა მწყემსებს გაუგიათ. ეკლესიასთან განგაშის ხმის გამომცემი ზარი შემოუკრავთ, სასწრაფოდ შეკრებილა სოფლის მამაკაცობა და მღევარი დაწვია სავიარებს. სავიარები დაუხოცავთ, ხატი კი ეკლესიაში დაუბრუნებიათ.

ახლით 28 ივლისს (ძველით, 15 ივლისი) კვირიკობაა, მას განსაკუთრებით აღნიშნავენ მახაშში, სოფელ ლაგურკაში და ტვიბში. არის გადმოცემა, რომ ძველად ცნობილი „შალიანი“-ს ხატი, რომელიც დაცულია ზემო სვანეთში, კალის წმიდა კვირიკეს ეკლესიაში (სვანურად, ლაგურკა), ერთ დროს დავანებული ყოფილა მახაშში. შემდეგ ხატი ლუჯის ბარბალნაკში გადაუტანიათ, იქ ბრძანებულა სამი წელი. შემდეგ კი მოხვედრილა კალის „ლაგურკაში“. მახაშის ლაგურკას „კვირიკობას (ლიგურკე) სწირავდნენ თიკნებს, ზოგჯერ თხებსაც. შესთხოვენ თვალების დაავადებებისა და მძიმე სენისაგან დაცვას (ქრესტომათია 1978, 240). ეს წესი ახლაც მოქმედია. ძირითადი შესაწირავი კვლავ თიკანია. აქ ახლა სრულდება საეკლესიო წირვა-ლოცვა. დღეობა კვლავ ხალხმრავალია (გუჯეჯიანი 2015).

ფერიცვალეხას სავნურად „ფერცვლავ“ ჰქვია და საოჯახო ლოცვისას ხდება ხლით „გახსნილება“.

მარიამობას („ლიმრიე“) აუცილებლად ატარებენ სულთა მოხსენიების რიტუალს – ლიფანეს, გადიან საფლავებზეც.

ბაბლუანები მარიამობას „ფუსნაბუასდის“ ნიშთან ლოცულობენ. „ფუსნაბუასდი ვითინია, „იქ ვიკრიბებით, ხეშკილიდან

* „სავიარ“, „სავ“ – სავირები, სავირთა ქვეყანა - ასე მოიხსენიებენ სვანები ჩრდილოკავკასიაში მცოხვრებ ყარაჩაელებსა და მალყარელებს (ბალყარელებს), ეს სახელი მომდინარეობს ჩრდილოკავკასიაში ძველად მცოხვრები ადგილობრივი მოსახლეობის - სავირებისგან. სავირების ასომილირების შემდეგ ეს სახელი სვანებმა გადაიტანეს ახლა მოსახლეობაზეც – დღევანდელ ყარაჩაელებსა და ამაღყარებზე (ბალყარებზე).

გადმოგვიტანია ხატი და დავვიარსებია უკლეში. იქ დავდივართ მარიამობას. ახლა იქ ერთი ოჯახია დარჩენილი“.

არის ისეთი დღეობაც, რომელსაც მხოლოდ მანდილოსნები აღნიშნავენ: ჩოლურის სოფელ საყდრის წმიდა გიორგის ეკლესიიდან ჩრდილოეთით არის აბარეში, სადაც სალოცავად მხოლოდ ქალები დადიოდნენ. ამაჯამად ერთი-ორი მლოცველი კვალავ სრულებს ამ წესს. ამავე დღეს სოფლიდან 7 კილომეტრით დაშორებულ მთავარანგელოზების ეკლესიის ნანგრევთანაც იმართება ღოცვა – „თარინგზელი ნანგრევია, იქ წელიწადში ერთხელ მიდიან, ადრე გაზაფხულზე, უძრავია. აქ რომ აბარეშობაა - შაბათს და კვირას, იქ მთავარანგელოზობაა. იქ კირიას გალობდნენ“. ასეთივე საქალებო ღოცვა სრულდება ელიაობის აღსანიშნავადაც ელიაობის ვარიაციია „ულიშობ“-ა და ის იმართება რამდენიმე ადგილზე, მათგან „უძლიერესად“ მიიჩნევა: ულიშის სალოცავი თარიზელი ზედა ლაშხეთში და მისი დღეობა ადრე ბევრად მასშტაბური იყო. ულიშობა იმართება ჭველიერშიც ორგან: ერთია მთაზე არსებული ნიში, ერთგვარი გამოქვაბული, სადაც აღნიშნავენ ულიშობას ივნისში, მასში მხოლოდ მხოლოდ გათხოვილი ქალები და ბერდედები მონაწილეობენ. აგრეთვე, ულიშობა იმართება სოფლის შესასვლელთანაც, ლაულუში, სადაც მენყერის მოტანილი დიდი ქვა დევს. აქაც მხოლოდ გათხოვილი და მოხუცი ქალები ღოცულობენ.

დარ-ავდრის მართვასთან დაკავშირებული სხვა რიტუალიც სრულდებოდა. ერთ-ერთი ასეთი ტრადიცია დღემდე შემოგვენახა ჭველიერში: „სოფლის მთაზე ერთი ადგილია სახელად ადგილს „ქრისტეე კვაბ“. განსხვავებული და ამალღებული ადგილია. ქალის შესვლა არ შეიძლება, თუ ქალი ავა, სეტყვა მოდის... კაცები ადიოდნენ იქ გვალვას რომ დაიჭერდა, ღოცვას ალავეუნდნენ, ცოტათი მიწას მოჩიჩქნიდნენ და განვიმდებოდა. ან პირიქით უამინდობის დროს ადიოდნენ და გამოდარებას სთხოვდნენ უფალს“.

ყველა სოფელში ზეიმობენ ორივე გიორგობას, ხოლო იქ, სადაც წმიდა გიორგის სახელობის ეკლესიებია, უშუალოდ ეკლესიებთან აღნიშნება გიორგობა. განსაკუთრებით ხალხმრავალია

და მასშტაბური ჩოლურის თემის სოფელ საყდრის წმიდა გიორგის ეკლესიასთან გამართული გიორგობა (ლიგერგი).

ჩოლურის თემის სოფელ საყდრის წმიდა გიორგის ეკლესიას უკავშირდება მძიმე შინაარსის ლეგენდა: მშენებარე საყდარი ორჯერ დანგრეულა და მესამედაც რომჩამოქცეულა კედლები, კალატოზს ერთი ბავშვისათვის ქუდი მოუხდიათ და ესკლესიის საძირკველში ჩაუგდიათ, ბავშვი ჩამხტარა ქრილში ქუდის ამოსაღებად, კალატოზებს კი მისთვის ქვები დაუყრიათ და ბიჭი ჩაუშენებიათ. ამის შემდეგ კედელი აღარ დანგრეულა. ხალხს ამ კალატოზისათვის მარჯვენა ხელი მოუკვეთია (გასვიანი 1991, 35-36). სხვა გადმოცემით, საყდარი გვიდანების გვარის აგებული ყოფილა. დღეს ეკლესია მოქმედია და იქ უწყვეტად აღესრულება ნირვა-ლოცვა.

მასშტაბური გიორგობა იმართება ჟახუნდერშიც. *„ჟახუნდერში სასაფლაოს შუაში აღამრთულია ჯგირაგ, მოხატული. აქ აღინიშნება ორივე გიორგობა. მთელი ჟახუნდერი აქ მოდის“.*

მამის მაცხოვართან რიტუალებს ატარებდა მთელი ჩოლური. ეკლესიის მცველების *„მოვალეობა არის ხატლისგვეჯინალ. ესაა ჩვენი ვალი (ალი ნაგად). ხატი ორი დღე გაჰქონდათ ოჯახებში – რათა ოჯახები დაეცვათ ავადმყოფობისა და ჭირისაგან (ზიგხენ ი ჭირხენ). დაუთქვამთ ასე და დაუნესებიათ ეს დღესასწაული. მთელი ჩოლურისა იყო ეს: საყდარი, ჭველეირი, ტვიბი, თეკალი... გვექონდა ჯილაი: ერთი იყო ჯვარი გათლილი, რაც ნიშნავდა დამონმებას, მონმეს და მეორე ჯილა – არაფერს, უარს. ჯვარი და მონმე ვისაც მოხვდებოდა, მის ოჯახში მიდიოდა ხატი. ლოცვა იწყებოდა ორშაბათს მამის ჯგირაგში, იქაც შესაძლებელია 6, 9, 12 ჯილაი და სამშაბათს აქ მოვიდოდნენ, ვისაც შეხვდებოდა ხატის აღება და რომელ ოჯახშიც მივიდოდა, სამშაბათს ოჯახში მიჰქონდათ. 12 სუიმრა გაჰყვებოდა. მიჰქონდათ კირვენი. ეს სუიმრა დაცვა იყო. ხუთშაბათს უკან გამოჰყავდათ ხატი“.*

ლაშხელებს ძველად სცოდნიათ ოჯახის მშვიდობიანობისათვის ლოცვა, სახელად არგილაი. სალიტერატურო ენაზე ის გულისხმობს „ადგილის/ადგილზე“ ლოცვას. სახლის გამორჩეულ კუთხეში ლოცულობდნენ, აცხობდნენ შესანიშნავ ტაბლებს და

ღმერთს შესთხოვდნენ ოჯახის ბედნიერებას, იღბლიანობას, ადამიანთა და საქონლის სიმრავლეს (ქრესტომათია 1978, 249).

ქვემო სვანეთის ყოფაში ერთი თავისებურება შეინიშნება. ბოლო ათწლეულების განმავლობაში დანესდა ახალი დღეობები. დღეობათაგან ზოგი ძველის, მივიწყებულის ახლად გაცოცხლებული ფორმებია, მაგალითად, „ლიჩორული“: „ლათორიაში იყო თურმე ლიჩორულის ლოცვა, ამას რქმევია ლიჩორული, იგი იმართებოდა მარიამობის შემდეგ შაბათს. მერე ეს დღეობა სრულდებოდა საყდარში. ახლა კი 10 წელია ვატარებთ ჭველიერში“. რა გადმოცემა ხსნის ამ დღეობის არსს? „ლიჩოოლა ლიმზრ-ასე ჰქვია ჩოლურლობის დღესასწაულს, აღინიშნება 28 აგვისტოს რომ კვირა დღე მოსდევს მაშინ. დაარსდა ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ, როცა ჩოლურელმა თავკაცებმა შეთქმულება მოუწყვეს ლევან გარდაფხაძეს და სხვა ბატონებს, ამოხოცეს. ეს მოხდა ჩოლურლების ერთობით. რატომ აღნიშნავენ მაინცდამაინც ჭველიერში? ჭველიერის ტაძარში მიდიოდნენ წირვაზე გარდაფხაძეები და სწორედ იმ ტაძრის ტერიტორიაზე მოხდა მათი ამონყვეტა. კომუნისტების დროს ყველა ტაძარი დაიხურა, მათ შორის ჭველიერის თარიგზელიც, თავისთავად ლიჩოოლა ლიმზრ გაუქმდა. 90-იან წლებში კვლავ განაახლეს ეს დღესასწაული ჭიჭიკო ბაბლუანის და ნოდარ ზურაბიანის თავკაცობით. ჩოლურლობაზე მოძღვარი წირვას ატარებს და წირვის შემდეგ იკვლება ხარი, რომელსაც რიგრიგობით წირავს ერთი ოჯახი ან ყიდულობს თემი. სანამ მოძღვარს დანიშნავდნენ ჩოლურში, მანამდე გვყავდა სტაროსტა და ის ალაველენდა ხალხურად ლოცვას. სუფრა იშლებოდა ტრიალ მინდორში და საინტერესო იყო ხალხის განლაგება, მინდვრის თავში ცალკე ისხდნენ ჭიჭიკო ბაბლუანი, ნოდარ ზურაბიანი და თემის სოფლებიდან გამორჩეული თითო კაცი. ისინი განიხილავდნენ ყოფით პრობლემებს ხალხთან ერთად და შემდეგ შეთანხმებისამებრ აგვარებდნენ. წელს აღნიშნეს ადრინდელივით, შარშან და შარშანწინ მხოლოდ ჭველიერლები იყვნენ“. ასეთივე მასალას გვანვდის მეორე მთხრობელიც: „წელს (2010) დავანესეთ ჩოლურის თემმა დღეობა – ახალი დღესასწაული – სოფლის სტიქიური უბედურებებისგან დასაცავად. ყოველ წელს

მარიამობის პირველ კვირას ჭველიერის მთავარანგელოზის ეკლესიაში ტარდება ეს ღოცვა. ხარს ვწირავთ. მღვდელიც ატარებს წირვა-ღოცვას“.

ამავე სოფელში კიდევ ერთი ახალი დღეობა სრულდება: „ივლისის თვეში აღნიშნავენ ლიჭველიერს, ანუ ჭველიერლობას. ეს ახალი დაწესებული დღესასწაულია და ახალგაზრდების კეთილდღეობისთვის ღოცულობენ. თანხას აგროვებენ სოფელში, ყიდულობენ ცხვარს და ასე ასრულებენ“.

ზოგი დღეობა დაწესდა ახალი ეკლესიის აგების შემდგომ, მაგალითად, მას შემდეგ, რაც ჯანხოთელებმა ააგეს ლემზაგორის ახალი ეკლესია, მაცხოვრის სახელობისა, იქ იმართება ჯანხოთელების საგავრეულო შეკრებები და გვარის დალოცვის რიტუალი.

ახალი ეკლესია აგებული სოფელ ცანაშიც, ცანას მაცხვარი. იქ დაარასეს ახალი დღეობა „ცანაობა“, აღნიშნავენ 27 ივლისს, ღოცვა იმართება სოფლის მშვიდობიანოსათვის.

ახალი აგებულია ტვიბის სამება (2009-2010 წლები), ქტიტორი: ჯოყოლა ჩეგიანი). ტვიბის მოსახლეობის მეტყველებაში შემორჩენილია ღოცვა „სამებაღერბეთ“-ის ს ახელზე. „სამება უ გვარ მაშედ“!, რაც ხალხს აფიქრებინებს, რომ იქ სამების ეკლესიაც არსებობდა. ტვიბში ზურაბიანების ტრადიციული საცხოვრისია. გადმოცემით, ძველად აქ უცხოვრიათ ათრეჯიანებს. ამ სოფლიდან არის საუღელტეხილო გადასასვლელი ზემო სვანეთის ორ თემში: იფარში და კალაში (კიჩხრიდიდან). აქ იმართება სასოფლო დღეობა. ტვიბსავე უკავშირდება გადმოცემაც: ძველად ჩოლურის საყდარი მდგარა ლათორიაში, ტვიბში. ზედა და ქვედა ჩოლურელები დაობდნენ, ორივე უზანს უნდოდა, რომ საყდრის ჯვარ-ხატი მათ ტერიტორიაზე ყოფილიყო. ამ საყდარზე ჯვარი ყოფილა აღმართული. ხალხური აღქმით, ჯვარი საითაც გადაიხრება, იქით იყოს ეკლესიაო. ერთ ქვედა ჩოლურელს ჯვრისათვის ქვა გამოუტლია და ჯვარი ქვედა ჩოლურისაკენ გადახრილა. გაბრაზებულ ტვიბელებს ის კაცი მოუკლავთ. ამის მიუხედავად, რახან ჯვარმა ქვედა ჩოლურისაკენ აჩვენა საყდრის გეზი, ქვედა ჩოლურელებს ნაუსვენებიათ მოკლული კაცი, ნაუღლიათ ჯვარი და სიმღერით წასულან, „კვირას“ მღეროდნენ. ტვი-

ბელები კი ტიროდნენ. ასე გაჩნდა ჩოლურის ახალი საყდარიო. მეორე ვარიანტი; ლათორიაში მდგარა წმიდა გიორგის ეკლესია. ზემო და ქვემო ჩოლურელებს დაუწყიათ ცილობა, თუ ვის უნდა დაკუთვნებოდა ეს ჯვარ-ხატი და ორი მხარე გამოუნგრევიათ. გადაქცეულა ქვემოთკენ. ოლონდ შეშველებია ერთი ქვემოური და მას მხარი უკრავს კედლისათვის. ამიტომ ეს კაცი მოუკლავთ. მაგრამ ჯვარ-ხატი მაინც ქვემოურებს დარჩენიათ. ისინი სიმღერითა და ზეიმით ნასულან და ეს ჯვარ-ხატი დგადაუტანიათ ჩოლურის საყდარში. ჭუშიერ, კალოდარ არის საბადო შირიმის ქვისა. იქ ნასასახლევიცაა. მდ. ქორშულას შენაკადი. იქ არის (მაცხვარ) ლამარია. ხეობის თავში არის მარმარილოს საბადოც. გზის პირას მჟავე წყალთან წმიდა გიორგის ნიშია – ვითინი. არ გვექონდა წმიდა გიორგის ეკლესია და ეს ნიში გააკეთა ამის წინა თაობამ. ამ ეკლესიის გაღმა არის ულიშ ლემზირ, იქ მხოლოდ ქალები ლოცულობდნენ“.

გარდა ეკლესიებისა, ქვემო სვანეთში ბევრგან შემონახულია სხვადასხვა სალოცავი ნიშებიც (ვითინები), მაგალითად, ჭველიერის ტყეში, აგრეთვე, ქვიშის მთავარანგელოზის ეკლესიის მახლობლად, ქვემოთ, ხიდთან ახლოს და სხვ. სალოცავი ნიშები არის შგედიდან ჭითხაროს უღელტეხილისაკენ (რაჭისაკენ) მიმავალ გზაზეც. მასშტაბურია ლოცვა, რომელიც იმართება ზემო ლაშხეთის სოფელ ახლაშენის თავზე არსებულ საკრალური ადგილზე, სახელად „მაშენა“. მაშენა „უდიდესს, უფროსს“ ნიშნავს სვანურად. მაშენასთან გამართული ლოცვა მიამართულია „მაშენა ფუსნაბუასდ“-ისადმი. დაცულია სახატო ტყეც. შემონახულია ლეგენდა: „მაშენა“ სოფელ ახლაშენის თავზე დგას, მთელი ლაშხეთიდან ლამაზად ჩანს მისი ნაძვნარი. მისი ძირი, დაახლოებით 8-9 კმ-ის ზემოთაა. რომელსაც შემორჩა და ახლაც ჰქვია სახელი „მაშენა ნამსგვაჯვარ“ ვინაიდან აქედან, სადაც დღესაც საოცრად და ამაყად დგას 16 „თეკეერი“ ერთმანეთთან მიჯრილი ისე, რომ შუალედებში ვერც გაივლი, სწორედ ამ ადგილას დააბრძანეს თურმე ჯვარი მარხილზე და გაუხედნავი ხარები შეაბეს იმ დროის უხუცეს წმინდა ადამიანებმა, და თქვეს: სადაც ეს ხარები გაჩერდებიან, იქ ავაშენოთ სალოცავიო. ხარები დაეშვნენ დაღმართში და ირბინეს

ან ხსენებული მანძილი და სოფლის თავზე, სადაც ამჟამად მდებარეობს სალოცავი, შემალღებულ ადგილზე გაშემდნენ და გასკდნენ კიდევაც თურმე... სწორედ ამ ადგილას ჯვარი გადმოსვენეს და დაინყეს მშენებლობა. მეორე ისაა კიდევ, რომ ამ სალოცავის მშენებლობას სხვა ტაძრის მშენებლობა უკავშირდება, მამაშვილი აშენებდა ორივეს, „მაშენას» მამა და მეორეს შვილი. ბებია ყოველ ლოცვაზე სალოცავის ეზოშივე აცხობდა ქვაზე (კალაკოონილზე) (სეფის)კვერებს, იგივე „ტაბალებს“, დილას ადრე ხდებოდა ეს. *აქ წელიწადში სამჯერაა ძირითადი ლოცვა (ხატობა), ესენია: „ლიირი“, „ლიმხაარნი“, „ლიფკვაში“ (მთხრობელი ქეთინო ნემსაძე).*

საყურადღებო ლეგენდებია დაკავშირებული ტოპონიმი „ნაქალაქევ“-თან, საიდანაც ქვემო სვანეთი მარაგდებოდა ტყვიით. გადმოცემით, ნაქალაქარი ძველად დიდი ქალაქი ყოფილა. ახლაც ლეღებს მოყვებო დამუშავებული რკინა. ამავე ტოპონიმს იხსენიებენ მეტად ძველი ქრონოლოგიური შრეების შემცველია, მასში წარღვნის მითის ელემენტები ისახება: *„ლასკადურის სათავეში ნაქალაქევთან არი ტყვიის საბადოები, ამიტომ წყალი სულ ტყვიისფერი მოღის. ნაქალაქევში ერთი კოლოფი ყოფილა. შიგ მტრედეები მსხდარან. მღვდელს გაუფრთხილებია ცოლი, არ გახსნათო, მღვდელი სადღაც წასულა და მის ცოლს გაუხსნია, ამოფრენილან მტრედეები და გაფრენილან, იმ წუთში დაწყებულა წარღვნა, ქალაქი ყინულს დაუფარავს“.*

ქვემო სვანეთის თანამედროვე ყოფაში დიდი როლს ასრულებს ეკლესია, მოსახლეობის ნაწილი აქტიური მრეველია, ნაწილიც თანდათანობით ეგუება კანონიკურ წირვა-ლოცვას.

ზემოთ ჩამოთვლი დღეობათა და რიტუალთა სიცოცხლისუნარიანობა მრავლმხრივ საყურადღებო ფაქტია.

აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც: შრომითი მიგრანტები, მცხოვრებნი ევროპაში, ზაფხულობით ცდილობენ სამშობლოში ჩა-მოსვლას და ხალხურ დღეობებში მონაწილეობას. ისინი ფინანსურადაც ეშველებიან სოფელს და მონაწილეობენ ეკლესიათა აღდგენის საქმეში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ადგილობრივი წარმოშობის ბიზნესმენთა წვლილიც.

დამონმებული ლიტერატურა:

გასვიანი 1991 – სალარეფ გასვიანი, ქვემო სვანეთის ისტორიიდან, თბ., 1991.

გუჯეჯიანი 2015 – რ. გუჯეჯიანი, ისტორიის რეპრეზენტაცია - ყანსავ ყიფიანი - ლეგენდა თუ სინამდვილე, - საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის შრომები, ტომი მესამე, თბ., 2015. გვ., 23-34.

გუჯეჯიანი 2017 – რ. გუჯეჯიანი, ისტორიის რეპრეზენტაციის ეთნოლოგიური ასპექტები, თბ., 2017.

გუჯეჯიანი 2015 – რ. გუჯეჯიანი, კალის წმიდა კვირიკეს მონასტრის ისტორია და კვირიკობა სვანეთში, – საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის შრომები, ტ. V, თბ., 2015. გვ., 28-39.

ონიანი 1969 – ჯუნის ონიანი, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (სვანური „მურყვამობა-კვირიაობა“). დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ., 1969

ქრესტომათია 1978 – თსუ, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 21, სვანური ენის ქრესტომათია, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ, მ. ქალდანმა, ზ. ჭუმბურიძემ. ა. შანიძისა და მ. ქალდანის რედაქციით, თბ., 1978.

სპტ, 1967 – სვანური პროზაული ტექსტები, 3, ლენტეხური კილო, ტექსტები შეკრიბეს და რედაქცია გაუკეთეს ვ. თოფურია და მ. ქალდანმა. თბ., 1967.

ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, ავტორები: გ. გამყრელიძე, დ. მინდორაშვილი, ზ. ბრაგვაძე, მ. კვაჭაძე და სხვ. რედ. და პროექტის ხელმძღვ. გ. გამყრელიძე. საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, არქეოლოგიური ცენტრი. თბ., 2013.

CONTEMPORARY RELIGIOUS PRACTICES IN LOWER SVANETI

The article is based on the ethnographic data collected in lower Svaneti since 2006. These region is not thoroughly studied, but there are several works on its history and culture. Johan Guldenstadt, priest Polievktos Karbelashvili, Joane Margiani, Ekvtime Takaishvili and several other travellers and researches collected the information and wrote the descriptions of their trips to this region. Among the scholars interested in various aspects of ethnography of lower Svaneti were Vera Bardavelidze, Salaref Gasviani, Junis Oniani, Julietta Rukhadze, Nino Mindadze, Nino Abakelia, Ketevan Alaverdashvili, Nino Gambashidze etc. I have elaborated the calendar of contemoporary practiced religious holidays. This data were compared to the information preserved in the sources and analysed in the scientific literature. The article describes also the holidays and festivals that are not performed any more, or those which are under the threat of dessaparence. At the same time I have collected information regarding newly established holidays, which are practiced since last two decades. Special attention is payed to the part of Georgian Orthodox Church in the religious life of the region and the impact of migrations on the religious practice.